

Річард Вулф

СЛІДИ НА ЗЕМЛІ

ЯК ЛЮДИНА ЗМІНИЛА
НОВУ ЗЕЛАНДІЮ

Переклала з англійської Олександра Туркало

Київ
Ніка-Центр
2025

ЗМІСТ

Передмова до українського видання	7
Вступ	9
1 Від самого початку: ранні поселення на Аотеароа (Новій Зеландії).....	13
Прихід людини.....	19
Занепад лісів	21
«Особлива країна»	25
Перші природоохоронні засоби	29
2 Терени боротьби	34
3 Будівництво залізниці.....	42
З'єднання двох головних центрів.....	44
4 Чужоземні нововведення	47
Екологічний імперіалізм (тварини)	47
Акліматизація	53
Втручання людини та неконтрольовані біологічні зрушення (рослини)	55
5 З надр землі.....	63
Золотоносне поле	64
Вугілля та доквілля	68
Золота смола.....	71
6 «Рай для овець»: фермерство в Новій Зеландії	74
7 Будівництво похапцем: урбанізація Нової Зеландії.....	80
Втрата спадщини	87
Знищені вулканічні конуси Окленда	89
8 Осушення та затоплення.....	93
«Нирки природи»	93
Енергія для людей	98

9 Упоратися з автомобілями: натиск автомобільної ери	105
10 Загальна картина	112
Міста та околиці	115
На дорогах	119
Культурні аспекти	121
Стикаючись з наслідками	124
Втручання у природу	127
Посилання	131
Бібліографія	149
Показчик імен	157
Про автора	159

2

ТЕРЕНИ БОРОТЬБИ

Перші люди, які прибули до Нової Зеландії (Аотеароа), обирали селитися в прибережних районах, біля гирл річок і гаваней. Спочатку улюбленим місцем було східне узбережжя Південного острова з його розмаїттям багатих на білок джерел їжі, таких як моа та інші великі птахи, риба і молюски, а також морські ссавці, включаючи тюленів і дельфінів. Але мірою виснаження цих запасів зростала кількість поселень на Північному острові.

Зникнення моа та інші наслідки полювання на цей вид стали першим значним впливом людини на ландшафт цієї країни. Моа, як і інші нелітаючі птахи, були наземними й не виробили жодних ефективних засобів захисту від нових хижаків. Їхня нездатність літати, гігантський розмір, мала кількість кладки та нічний спосіб життя – а про вміст білка у їхньому м'ясі годі й казати – зробили їх дуже вразливими, наразивши на вимирання від рук людини.¹ Руйнівний вплив нещодавніх прибульців із Полінезії наочно ілюструє кількість решток, знайдених у міденах*, особливо на східному узбережжі Південного острова, які надають переконливі докази широкомасштабного винищення птахів ранніми маорі. У 1851 році Чарльз Торлесс (1825–1866), видатний геодезист Кентерберійської асоціації, описав численні рештки моа в піщаних дюнах у Редкліффі, Крайстчерч, як «очевидно, відходи колишніх тубільних бенкетів». Чотирнадцять років по тому в центральній частині Отаго було знайдено шкаралупу яєць моа, а також велику кількість кісток, що свідчить про те, що про збереження виду тоді мало хто замислювався.² Як наслідок, на момент

* Мідени (від англ. *middens*) – археологічний термін, що означає стародавні сміттєзвалища або поклади побутових відходів, які часто містять мушлі, кістки тварин, уламки кераміки та інші залишки діяльності людини.

прибуття європейців моа та полювання на нього лишилися хіба що в уже не дуже чітких спогадах маорійців. Крім того, знахідка в Кентербері та Центральному Отаго почорнілих від вогню колод, пнів і шарів деревного вугілля, датованих 1070–1290 роками н.е., дозволила припустити, що вогонь виходив із печей для моа. На місці згорілого лісу з'явився чагарник, який забезпечив моа свіжими пасовиськами, і, як наслідок, мисливці зрозуміли, як можна використовувати вогонь на свою користь. Отже, і моа, і ліс стали рідкістю. Крім того, знищення величезних лісових масивів пожежами, що їх влаштовували мисливці на моа, змінило якість ґрунту, тож дерева не мали змоги швидко відновлюватися, а це, своєю чергою, ініціювало процес ерозії на тепер голих схилах високогір'я Південного острова.³

Такий високоспеціалізований (тобто пристосований до вузького діапазону умов) вид, як моа, не міг протистояти інтенсивному полюванню, яке вели ранні маорі. І це стосувалося не лише моа. Існують переконливі докази того, що інші види у різних куточках країни прямо чи опосередковано стали жертвами такого хижацького ставлення, серед них варто згадати гігантську «рейку», гусака, великого лебедя і качку – всі вони були геть винищені через нещадне полювання. Крім того, із зникненням різних нелітаючих видів новозеландський гігантський орлан Хааста, найбільший орел з усіх відомих, утратив джерело їжі й тому також зник як вид.⁴

Ще одним з тогочасних важливих джерел білка був морський котик. Ці морські ссавці колись були поширені на більшій частині узбережжя Нової Зеландії. Дещо менш відомі, ніж моа, вони мали більший відсоток їстівного м'яса. Але, як писав Девід Янг, протягом 150 років після свого прибуття маорі «проторили собі шлях» крізь тюленячі лежбища на більшій частині Північного острова. Схожа доля спіткала морських левів і морських слонів.⁵

Втрата моа та інших колись дуже багатих джерел їжі, а також зростання кількості населення були основними чинниками, які призвели до того, що маорі дедалі більше почали вдаватися до городництва; двома найважливіми культурами стали кюмара, або солодка картопля, і кореневище папороті. Для вирощування городини потрібно було розчищати ліс, це була вельми трудомістка робота, яку виконували за допомогою вогню та кам'яних сокир.

Тим часом виникла конкуренція за володіння цими землями, тепер їх треба було завойовувати і захищати. Цей перехід від мисливсько-збиральницького трибу життя до більш регламентованого і сезонного городництва вимагав чіткої організації та витрат енергії, а також більшої лояльності до нових племінних ідентичностей. Це був час посилення міжплемінної конкуренції та конфліктів, що призводили до воєн за територію і джерела їжі. Деякі внутрішні культуральні явища, такі як збереження мани (престижу) і вимога уту (помсти), також ставали приводом для воєн. Тепер дедалі більше уваги почали приділяти племінному походженню й ушануванню предків, а захист цих цінностей привів до появи та розвитку па, або укріпленого селища. Цей новий тип селища був радше притулком, аніж житлом, воно відрізнялося від попереднього кайнга – незахищеного селища, що охоплювало скупчення жител і центральний марай (marae), або церемоніальний простір. До європейського заселення па становило центр життя маорі – і як місце притулку й захисту, і як вираження мани і сили племені та його вождя.⁶

За словами географа Кеннета Камберленда, міжплемінна боротьба стала «наріжним каменем життя маорі». Па, яке слугувало укріпленим базовим селом, притулком і захищеним (але не заселеним) сховищем, виникло на півночі країни у вигляді простих земляних споруд і визначало спосіб життя воїнів.⁷ Під час будівництва па враховували всі природні особливості місцевості, тож зазвичай їх будували на стратегічно важливих місцях, які легко обороняти, таких як миси, пагорби і хребти. Крім того, використовувалися природні бар'єри, створені морем, річкою, озером або болотом. Отже, па мали багато різновидів, які варіювалися залежно від місцевого рельєфу. Їх будували близько до кайнги та інших населених пунктів, переважно оточували дерев'яним частоколом і, щоб зробити більш захищеними, додавали урвища (круті береги) і рови.

Па були маркерами районів зростання населення і, зокрема, розташовувалися на узбережжі північної частини Таранакі, затоки Плента, Коромандела, внутрішніх районів Вайкато та на обох узбережжях півострова Північний Окленд. Станом на червень 1986 року було зафіксовано 5952 розкиданих місць стоянок па,⁸ хоча до 2005 року було відомо про існування понад 7000 місць.⁹

Таранакі особливо багатий на доєвропейські земляні укріплення, археолог Найджел Прікетт задокументував залишки близько 500 па вздовж прибережної смуги і в річкових долинах на півдні. Вони варіювалися в розмірах від тих, що оточували до 6 га і могли бути цитаделями, в яких цілі іві (племена) збиралися перед обличчям загрози, до дуже маленьких па, з оборонною площею менше 100 м² і призначених для захисту невеликих груп хапу (harū – підплемен) або вганау (whānau – сімей) поруч з їхніми городами або рибальськими угіддями.¹⁰

Ще одним регіоном із високою концентрацією па є Окленд, де 48 вулканічних конусів розташовані в межах приблизно 20 км від центру міста, зазначена територія колись була важливим місцем проживання маорі. Вони ідеально підходили для підтримки фортець з частоколом і зазвичай були оточені терасами для житла і ям для зберігання, а на родючому ґрунті навколо були розбиті великі городи. Другим за розміром після Рангітото в гавані Вайтемата є 183-метровий вулкан Маунгакієкіє (Пагорб одного дерева), який вивергався понад 67 000 років тому. М'яка скорія конуса сприяла будівництву масштабних оборонних споруд, які досі видно з повітря. Кількість землі, переміщеної лишень за допомогою ручних інструментів на Маунгакієкіє та сусідніх конусах, описується як «майже неймовірна». Земляні роботи на Маунгакієкіє були «найпотужнішими з усіх» і склалися з комплексу лінійних оборонних споруд і опорних пунктів, а також терас для житлових приміщень і ям для зберігання продуктів, ровів, дерев'яних частоколів і бойових майданчиків. Під час нападу тут могли шукати притулку до 1000 осіб.¹¹

Від кінця 1600-х років Маунгакієкіє перетворився на головне па Нгаті Ава, а в 1700-х роках народ вайохоу розбив великі посадки з їстівними рослинами, які могли годувати до 5000 осіб. У битві в середині 1700-х років вайохоу втратили Маунгакієкіє на користь Нгаті Вхатуа, і воно стало головним па Ківі Тамакі, тодішнього верховного вождя регіону. На той час Маунгакієкіє був, імовірно, найбільшим земляним фортом у світі, його посадки охоплювали 1000 га.¹² Це па описують як «мінімісто за своєю компактністю та складним функціонуванням»,¹³ але наприкінці 18 століття маорі

залишили Маунгакієкіє, оскільки він більше не був стратегічною твердиною.¹⁴

У період між 1810-ми та 1830-ми роками ландшафт Нової Зеландії зазнав певних змін через міжплемінні мушкетні війни. Але до 1840-х років у маорі з'явився спільний ворог, оскільки британські та колоніальні війська прагнули відкрити території Північного острова для подальшого заселення. Маорі стали менш охоче продавати землю європейському населенню, що невпинно зростало, і хоча багато хто з них вступив у союз із колоністами, не менше було й тих, хто загинув, захищаючи свою землю під час конфліктів, відомих під загальною назвою Новозеландські війни. Перше зіткнення відбулося 17 червня 1843 року, під час якого загинули 22 європейці та четверо маорі. Того дня озброєні поселенці Ново-зеландської компанії зіткнулися з племенем Нгаті Тоа у боротьбі за володіння землею в долині Вайрау поблизу сучасного Бленхейму. Фокус уваги змістився на Північний острів, коли після переїзду колоніального уряду від затоки Островів до Окленда в 1841 році вождь Нгапухі Хоне Хеке був засмучений швидким спадом торгівлі на півночі. У липні 1844 року він здійснив перший напад на символ британської влади – флагшток у Корорареці (перше постійне поселення європейців, пізніше перейменоване на Рассел). Після наступного нападу, здійсненого Хеке та вождем Кавакава Кавіті через вісім місяців, більша частина міста була зруйнована. З Окленда було відправлено британське військо, після чого розпочалася низка конфліктів. Кавіті збудував укріплену позицію в Охаеаваї, біля озера Омапере за 40 км углиб острова від Корорареки, і подальший конфлікт виявився серйозною поразкою для британців. Новопризначений губернатор Джордж Грей наказав відправити всі наявні сили на північ, а Кавіті підготувався до неминучої сутички, збудувавши нову, сильнішу фортецю Руапекапека, за 20 км на південний схід від Кавакави.

Руапекапека – це велике па (приблизно 150 × 70 м), розташоване на пагорбі, звідки відкривається чудовий краєвид на навколишню місцевість, включно зі судноплавством біля Корорареки. Воно було оточене рядами частоколу заввишки 3,5 м, що складався зі стовбурів пюрірі та розщепленої деревини, скріплених між собою й укріплених шарами льону для поглинання ударів британських

гарматних ядер. За частоколами розташовувалися траншеї, а всередині па – система підземних укриттів, захищених від куль і гарматних снарядів, – руа. Вузькі входи до цих підземних камер були схожі на входи в природних місцях проживання місцевих кажанів, що й надихнуло па на назву Руапекапека («кажаняче гніздо»).

Остання битва першого етапу Новозеландських війн розпочалася 10 січня 1846 року з того, що історик Джеймс Коуен в подальшому описав як «велике бомбардування» Руапекапеки британськими військами. «Кожний гарматний постріл був спрямований на передню частину частоколу і таким чином влучав точнісінько у саме па».¹⁵ Після «шквалу пострілів і снарядів» палісад було провано, а ще через два дні люди Кавіти майже повністю покинули маорійську фортецю, і британці змогли заявити про тактичну перемогу. Захоплення такого добре збудованого па було значним досягненням, і полковник Генрі Деспард, командувач британських військ, визнав майстерність та оригінальність маорі у будівництві Руапекапеки: «Надзвичайна міцність цього місця, особливо те, як воно може тримати внутрішню оборону, перевершила будь-які мої уявлення». Він зазначив, що кожна хатина в межах па була «повноцінною фортецею вже самою по собі», а поруч мала глибокий рів, що утворював «повноцінне бомбосховище».¹⁶ Приблизно через 73 роки після битви Джеймс Коуен відвідав це місце і побачив обвуглені залишки частоколу, які, на його думку, колись мали «грізний вигляд перед атакуючою силою». Він також оглянув один з підземних руа і зазначив, що розгалужена система окопів па все ще може «приховати невелику армію».¹⁷

Руапекапека не було першою фортецею, в конструкції якої використовувалися траншеї або міцні палісади, але адаптація цих оборонних споруд зробила її однією з найефективніших проти мушкетного та артилерійського вогню. Як наслідок, протягом наступних 30 років такі заходи взяли на озброєння інші па. Ефективність цих укріплень була відзначена на найвищому рівні: у звіті державному секретарю у справах колоній щодо ситуації в регіоні Вангануї новий губернатор Зеландії Т. Гор Браун охарактеризував маорійське па як «дуже грізне». Він заявив, що постріли і снаряди не завдають йому великої шкоди і що «нічого, крім підходу за допомогою земляних робіт, не буде ефективним» для його взяття.¹⁸

Його Високоповажність також повідомив, що для захоплення па, зведеного за одну ніч та укріпленого гарнізоном чисельністю лише у 70 маорі, британським військам знадобилося два дні: «шквал пострілів і безліч снарядів не змогли з ним упоратися». І хоча маорі завжди значно поступалися за кількістю військам Її Величності, Браун вважав, що цей недолік вони добре компенсували своїми вміннями: «Їхня майстерність у формуванні траверсів і критих земляних споруд у своїх па дивує і викликає неабияке захоплення. Я дійсно схильний вважати, що від цих оборонних споруд постріли і снаряди просто відскакують».¹⁹

Ефективність і швидкість будівництва маорійських укріплень також засвідчили події у Вайтара, Таранакі, у 1860 році, коли губернатор Браун наказав Вірему Кінгі знищити па, збудоване на спірній землі. Наказ було виконано, але, як повідомлялося, «сила маорі була настільки великою, що наступного ранку з'явилося ще одне па, більше і міцніше за попереднє, з подвійним частоколом навколо нього, а простір між двома лініями частоколу був заповнений піском, щоб зробити його бомбостійким». Передбачалося, що для зведення цієї споруди за одну ніч знадобилося щонайменше 3000 чоловіків. Губернатор негайно наказав обстріляти його, і обстріл тривав близько семи годин, але навіть після того, як палісади були пробиті, маорі змогли замінити їх навіть під сильним артилерійським вогнем.²⁰

Колоніальні війська також зводили укріплення у вигляді редутив, острогів і блокаузів, хоча вони не могли змагатися розмірами з деякими маорійськими па. Одне з таких укріплень, Омата Стокейд у Таранакі, збудоване у 1860 році, за формою було близьким до па маорійців, бо розташовувалося на пагорбі, сформованому набагато старішим укріпленням маорі. Прямокутний частокіл з двома невеликими бастионними вежами на протилежних кутах був обнесений стіною з цілих і розщеплених стовбурів дерев із бійницями для мушкетів і стояв на вирівняному земляному майданчику розміром 25 × 15 м, оточеному ровом з підйомним мостом. Під час Першої таранакської війни (1860–1861) тут утримувалося від 50 до 70 ополченців, а на початку Другої таранакської війни (1863–1866) гарнізон складався з 80 місцевих військових поселенців. Згодом, у 1867 році, він був знесений.²¹

В одному з кадастрів укріплень часів Новозеландських війн перераховано 505 укріплень, з яких 322 – європейські, а решта 183 – маорійські. Найбільша їхня концентрація була на півночі Таранакі (142), далі йдуть Вайкато (82), Вангануї (59) і Затока Достатку (56).²² Але з усіх військових проєктів, здійснених європейцями, саме той, що, ймовірно, мав найбільший вплив на ландшафт, і виявився найдовговічнішим – це будівництво Великої південної дороги в Окленді.

Поселенці в інших районах, можливо, і не погодилися б з цим, але вже в 1855 році Велику південну дорогу називали «найважливішою в колонії».²³ Водночас існували плани продовжити її на південь до річки Вайкато, через густі ліси, перетинаючи струмки і болота.²⁴ Але реальні роботи розпочалися лише шість років по тому, коли губернатор Джордж Грей наказав будувати дорогу, щоб полегшити колоніальне вторгнення у Вайкато, яке тоді контролював Рух маорі Кінгітанга*. У проєкті, завершеному в 1863 році, брали участь близько 2300 британських вояків. У результаті близько 14 000 солдатів рушили дорогою з казарм Альберта в центрі Окленда і таборів Пенроуз, Отяхуху і Друрі, готуючись до вторгнення, яке відбулося 12 липня 1863 року. Це ознаменувало початок Війни Вайкато, найбільшої і найважливішої кампанії періоду Новозеландських війн.²⁵ Після відновлення миру Велика південна дорога стала головним сполученням з новими житловими і сільськогосподарськими районами на південь від Окленда, а починаючи з 1950-х років її значною мірою витіснила інша важлива позначка на мапі – Південна автомагістраль.

* Рух маорі, що виник у середині 19 століття з метою об'єднання племен під владою єдиного «короля маорі» та захисту їхніх земель від британської колонізації. Рух обирає «короля маорі» як символ національної ідентичності. Він не має юридичної влади і така посада не передбачена в законодавстві Нової Зеландії. Незважаючи на це, «король маорі» відіграє важливу роль у суспільному житті країни та має високу ману (престиж).

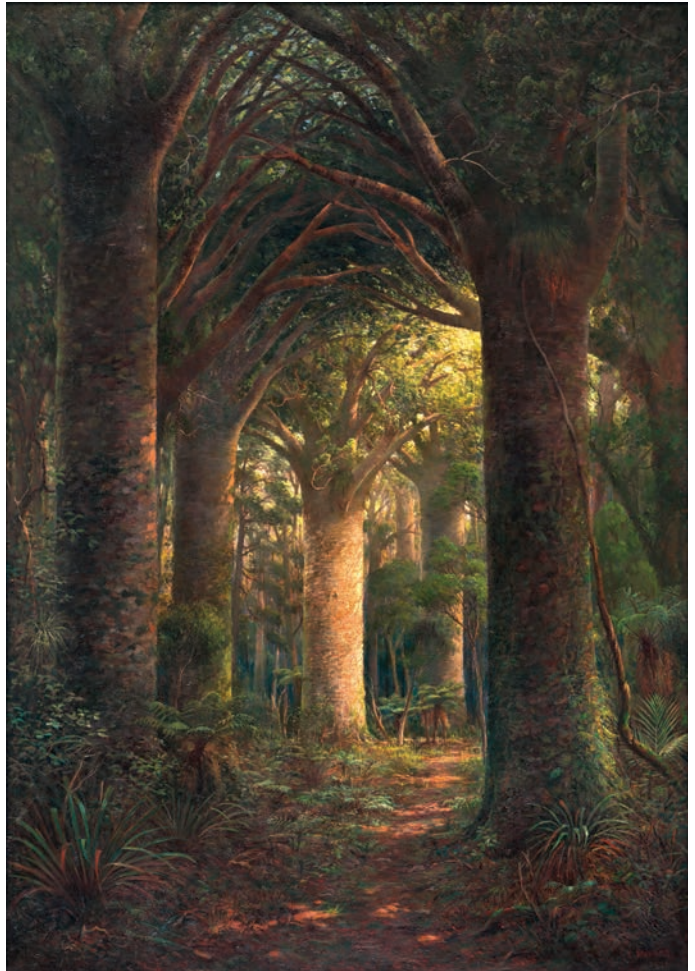

1. У 2019 році в річці Кайберн, приблизно за 15 км від Ран-фурлі, Отаго, було знайдено серію з семи слідів моа. Це були перші збережені сліди моа, виявлені на Південному острові. Вважається, що велика повінь попереднього року спричинила ерозію берега річки, оголивши ці древні відбитки. Європейські поселенці в Новій Зеландії вперше дізналися про існування слідів моа, коли в 1860-х роках помітили їх на березі струмка на Східному узбережжі Північного острова поблизу Гісборна.

Стівен Жак'єрі.

2. Найвідоміший своїми картинами Рожевих і Білих Терас, Чарльз Блумфілд (1848–1926) був активним природоохоронцем і плекав глибоку любов до дерев каурі. Його шанобливе ставлення до них підсилюється релігійними конотаціями назви цієї картини, яка натякає на готичну архітектуру, стовбури, схожі на соборні колони, і склепінчасті проходи.

Чарльз Блумфілд, «Склепінчасті проходи природного собору», 1921, олія на полотні, Музей військової слави Окленда Тамакі Паенга Хіра.

4. Ця акварель, створена у 1839 році, становить яскравий приклад пропаганди для Новозеландської компанії, демонструючи, як вже тоді починали освоювати ліси каури. Величні дерева обрамляють композицію Чарльза Хіфі, привертаючи увагу до можливостей, які чекали на здібних колоністів. Робітники, непропорційно малі перед величчю природи, працюють разом, готуючи чергову колоду для розпилювання на будівельний матеріал для осель нових поселенців. Ця ілюстрація показує, як можна використовувати природні ресурси, але зламаний пень праворуч викликає занепокоєння – це або тривожне нагадування про непередбачуваність природи, або ж результат людської помилки.
Чарльз Хіфі (1820–1881), «Ліс каури, річка Вайроа, Кайпара», 1839. Ref: C-025-024, Бібліотека Александра Тернбулла, Веллінгтон.

5. Ще один велетень, що скоро впаде. Четверо лісорубів у північному лісі каури працюють із поперечною пилою, використовуючи клини, щоб утримувати розріз відкритим, і валять дерево-велетень. Фотограф Артур Джеймс Нортвуд мав власну студію у Кайтаї.

Артур Джеймс Нортвуд (1880–1949). Четверо чоловіків валять дерево каури в Північному регіоні. Брати Нортвуд: Фотографії Північного регіону. Ref: 1/1-007854-G, Бібліотека Александра Тернбулла, Веллінгтон.

6. Фотографія приблизно 1910 року під назвою «Карета, що проходить через Сорокамільний буш у Данневірке» зображує густу лісову місцевість, яка колись простягалася від Копуаранги поблизу Мастертону до Вудвілла. Ця територія була південною частиною Сімдесятимильного лісу, що тягнувся від Вайрарапі до Центрального Гокс-Бей і до узбережжя. Залишки оригінального Сорокамільного лісу тепер перебувають на території Національного центру дикої природи Пукаха/Маунт-Брюс.

«Карета, що проходить через Сорокамільний буш у Данневірке», бл. 1910. Оригінальні фотографічні відбитки та поштівки з колекції друкованих файлів, коробка 3. Ref: PAColl-2671-17, Бібліотека Александра Тернбулла, Веллінгтон.

7. Похмурі залишки лісу тотари, що колись був частиною Сорокамільного лісу, біля Екетахуни. Це поселення, засноване в 1872 році скандинавськими іммігрантами, спочатку називалося Меллемсков, але згодом було перейменоване на Екетахуна.

Джеймс Брагге, «Екатахуна» [Екетахуна], Сорокамільний ліс, Нова Зеландія», бл. 1875. З альбому: Види ново-зеландських пейзажів / Види Англії, Північної Америки, Гаваї та Нової Зеландії Те Папа (O.011671).